

PARASZTI BOR- ÉS GYÜMÖLCSKERESKEDELEM A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Ökológiai, gazdasági és politikai tényezők a Tiszántúl kereskedelmi és értékesítési kapcsolataiban

BARNA GÁBOR

Rövid tanulmányomban a XIX. század utolsó harmadától fejlett kertkultúrát (szőlő- és gyümölcsstermesztés) magáénak mondható Tiszazug és a Tiszántúl keleti régiói között meglévő árucseres kapcsolatokról adok áttekintést századunk első felére, különösen a két világháború közti időszakra vonatkozóan. Írásom az 1975–1976-ban Csepán és Tiszakürtön (Jász-Nagykun-Szolnok m.) végzett helyszíni kutatásaim összefoglalása. Informátoraim visszaemlékezéseinek és tapasztalatainak összegezésével vázolom e kereskedelmi kapcsolatrendszer gazdasági, társadalmi és politikatörténeti hátterét, néhány évtizedes változásait.

A tiszazugi intenzív kertkultúra hatására kialakult migrációra, amelyek vidékünket közelebbi és távolabbi térségekkel összekötötték, csak röviden térek ki. Részletebben csupán a legjelentősebb arányú borkereskedelemmel, valamint kisebb mértékű gyümölcskereskedelemmel foglalkozom. Miután elsősorban interjúk adatainak elemzését végzem el, a korabeli jövedéki és adófizetésekkel, amelyek a visszaemlékezések hitelességét ellenőrizték volna, nem foglalkozom. E kereskedelmi viszonyokban két eltérő ökológiai adottságú táj egymást kiegészítő kapcsolata húzódik meg.

A tiszazugi szőlő- és gyümölcskultúra a XX. század első felében érte el virágzásának tetőpontját. Abban az időszakban, amelyben a homoki szőlők túlsúlya a magyarországi szőlőterületek viszonylatában végérvényessé vált: a szőlő- és a gyümölcsstermesztő hányada ezekről a homoki területekről került ki. A homokon termelt gyümölcs és bor piaci viszonyai a század elejére már jók voltak. Ehhez nemcsak a filoxéra utáni gyors területi kiterjedés, a hegyvidéki bortermelés lassú regenerálódása járult hozzá. A tiszazugi bor és gyümölcs piaci lehetőségeinek javulásához egyéb körülmény is hozzásegített. Volt ennek politikai, gazdaságpolitikai oka is.

Az első világháborút követő Trianoni béke következtében az Alföld keleti peremén lévő érmelléki és Arad-hegyaljai szőlőtermelő körzeteket Magyarországtól Romániához csatolták. E szőlősterületek így elszakadtak felvevő piacuk nagyobb részétől, Bihar alföldi községeitől és Békés megyétől. Ebben az időszakban, nagyjából Debrecentől Makóig a tiszántúli részekben csak egyetlen, terményeivel nagyobb piacot is ellátni tudó szőlősvidék maradt: a Tiszazug. Az elbeszélések elemzése alapján elmondha-

tó, hogy a tiszazugi szőlőkultúra első világháború utáni nagy felfutásához ez a körülmény nagyban hozzájárult, jóllehet, e kertkultúra kezdete a filoxéra utáni években volt.

Ugyanerre az időszakra esett a bor- és gyümölcs-nagykereskedelem hálózatának szervezett kiépülése, a konzervgyárak és a szeszfőzdek megjelenése térségünkben. Ennek közvetlen hatására később még utalok.

Borkereskedelem

Az első világháborút követő években, a két világháború között a Tiszazugban megtermelt bor nagyobb részét *borkereskedők*, *nagykereskedők*, kisebb részét *kocsmárosok*, *vendéglősök* vásárolták fel. A nagykereskedők többsége Kecskeméten, Nagykőrösön és Cegléden lakott. A szűkebb régióban pedig Kunszentmártonban, Tiszaföldváron és Törökszentmiklóson voltak nagykereskedők, ill. tartottak fenn lerakatokat. E nagykereskedő réteg mind fokozottabb bekapcsolódása felvásárlás révén a tiszazugi szőlő- és bortermelesbe egy kis létszámú, de tevékenysége miatt jelentős vállalkozói – megbízotti réteget alakított ki.

Ezeket a megbízottakat nevezték vidékünkön *cenzároknak* vagy *csenzároknak*. A tiszazugi falvak vállalkozó szellemű, mozgékony rétegéből kerültek ki, többnyire kisparasztok voltak, akiknek az árú felhajtásáért, a fuvarozás megszervezéséért kapott jutalék (pénz, bor) számottevő jövedelem-kiegészítést jelentett. Nem egynek végső soron ez jelentette legfőbb megélhetési forrását, valamint életelejét is.

Társadalmi megítélésük is eszerint alakult. A szőlőbirtokos gazdaréteg általában egy kis lenézéssel emlegeti őket, jóllehet tevékenységüket nem nélkülözhetette különösen az 1920–1930-as évek fordulójának nehéz értékesítési viszonyai között.

A cenzárok a gazdákkal általában előre megalkudtak a megvásárolandó bor mennyiségére, s a minőségétől függő árra. Törekedtek egy-egy gazdaságban minél több bort megvenni – legalább 10 hektolitert, esetleg még többet is –, hogy a bor minőségének egyöntetűségét ezáltal is biztosítsák. A tényleges vásárt azonban gyakran maga a kereskedő, vagy megbízottja intézte, aki a 200-300 hektoliter összевásárolt bor minőségét személyesen ellenőrizte. Ezután kerülhetett sor a bor elszállítására a korábban említett települések valamelyikére.

A bor szállítása a két világháború között nagyjából lovas kocsival történt, de az 1930-as évektől megjelent, s mind nagyobb szerepet kapott a teherautó, majd pedig a vasút is. A bornak akár az említett bor nagykereskedők távoli pincéibe, akár pedig a közeli vasútállomásokra (Kunszentmárton, Tiszaug) történő fuvarozása a helybeli fuvarosok munkája volt. A borszállításra a cenzárok fogadta meg őket. A kunszentmártoni vagy közelebb lakó nagykereskedőknek általában volt saját fuvarosa, állandó alkalmazottja.

A borfuvarozáshoz a *borfás kocsi*t használták. Ezt a szokványos kocsit átalakításával alkották meg. A kocsi két tengelyére 2 darab 3-4 méter hosszú *borfát* tettek. A tengely és a borfák csatlakozásánál *rakoncát* erősítettek fel, a borfákra pedig középen

két *csapófát* helyeztek: ezekhez rögzítették *lánccal* a hordókat. A hordókat a kocsira az ún. *borkorcsolyán* vagy röviden csak *korcsolyán* gurították fel. Ezt a szerkezetet használat után a kocsi aljára erősítették föl, hogy mindig kéznél legyen.

Egy 3-4 méter hosszú borfás kocsin legalább két 4 hektoliteres hordó fért el, a kisebbekből pedig három is. A hosszú borfákat a környékbeli, leginkább a kunszentmártoni fatelepen vették. Ezek hosszú fenyőszálak voltak, azaz puhafából voltak, hogy a szállítás alatt a hordók oldalát ki ne rágják, ki ne koptyassák. Borfával és borkorcsolyával azonban csak a borfuvarozásra berendezkedett emberek rendelkeztek, hiszen ez külön beruházást igényelt. A gazdák rendes parasztkocsin szállították boroshordóikat. Ilyenkor a korcsolyát kölcsönkérték, a hordók alá pedig rőzsét tettek a kocsiderékba.

A visszaemlékezések szerint a téli borszállítási idényben gyakran előfordult, hogy a tiszazugi révénél 20-30 borfás kocsi és várt a kompnál az átkelésre. A hosszú téli fuvarok, bár jó pénzt fizettek, fásasztó és gyötrelmes munkát jelentettek a század eleji útviszonyok között.

Gyakran maguk a gazdák fogadtak fel egy-egy fuvarost, hogy a szőlőskertben lévő borukat vigye be a faluba, vagy pedig szállítsa el a nagykereskedőhöz. Az 1930–1940-es években Tiszakürtön kb. 10-12 fuvaros volt, akik legjobban a helybeli, az 1930-as évek végén (1939) kiépült tiszakürti borpincébe szerettek jární. A falu szélén épült telepre így naponta több fuvar is le tudtak bonyolítani, keresetük ezáltal nőtt. Sok szőlőtermelő tiszakürti gazda azonban maga szállította borát a borpincéhez, lévén magának is fogata.

A nagykereskedők mellett a kocsmárosok jelentették a másik nagy felvásárló réteget. Bár némelyiknek volt megbízottja, cenzárja a tiszazugi falvakban, többnyire személyesen jöttek el kocsival bort vásárolni. A legtöbb bort vásárló kocsmáros Öcsöd, Szarvas, Békéscsaba, Mezőtúr, Karcag és Törökszentmiklós városából, illetve környékéről említik. Az általuk felvásárolt bor mennyisége is jelentékeny lehetett, jóllehet kimutatások nem állnak rendelkezésünkre. A mennyiségre abból is következtethetünk, hogy az említett városok közül a századfordulón csak Mezőtúron 17 kocsmá működött. Ezek voltak az ún. *feketeföldi kocsmárosok*, akik nem cukorfokra, hanem *szájízlésre* nézték a bort. A vásárlás során megszagolták a bort, a kezükre öntöttek egy keveset, jól eldörzsölték, s így állapították meg a szagát, ízét és a minőségét. A feketeföldi kocsmárosok is egyszerre nagyobb mennyiséget: 4-8 hektolitert, azaz egy fuvarnyi mennyiséget vásároltak. Velük szemben a helybeli, a tiszazugi faluk kocsmárosai inkább többször, ám kisebb mennyiségben vettek, hiszen eladó bor volt mindig. A borvásárlást a helyi kocsmárosok is maguk intézték legtöbbször úgy, hogy kocsival kimentek a szőlőbe, elmentek a termelő házához. Sokszor erre sem volt szükség, mert a pénz szűkében, ám terményeinek birtokában lévő gazda sokszor rá volta szorulva a készpénzre, azért elvitte maga a bort a kocsmába eladni. A helyi kocsmárosok hosszú éveken keresztül igyekeztek ugyanattól a termelőtől vásárolni. Ez biztosíthatta az általuk árult bor egyöntetű minőségét.

Vizsgálatunk szempontjából a nagykereskedőknek és a helyi, környékbeli kocsmárosoknak történő boreladás mellett fokozottan figyeltünk arra a paraszti árucserre kapcsolatra illetve kereskedelemre, amely a Tiszazugot a távolabbi tiszántúli részek településeivel összekötötte. E kapcsolatról azonban írásos adatok nem szólnak. Ezek hiányában csak a visszaemlékezésekből valószínűsíthetjük a távolsági borkereskedelem formáit, irányait, módját és jelentőségét. Adataim elsősorban maguktól a borfuvarozóktól, illetőleg a szőlősgazdáktól származnak. Időbeli határai a századfordulóig nyúlnak vissza. A leírások a két világháború között jellemezhetik. A kapcsolat kétirányú volt: eljártak terményeikkel a tiszazugiak távolabbi tájakra, illetőleg onnan is elmentek a Tisza-Körös vidékére.

A visszaemlékezések alapján a század első felében a Tiszazugnak a következő tájakkal szövődött élénk kereskedelmi, vagy olykor szó szerinti árucserre kapcsolata: 1. Mezőtúr és környéke, 2. a Körös-völgy települései Öcsödtől Békéscsabáig, 3. a szentesi tanyavilág. Mindhárom terület a Tiszazugtól eltérő gazdasági adottságokkal rendelkezik: ökológiai adottságai miatt gyümölcsben és szőlőben szegény, ám jó gabonatermő vidék.

A *feketeföldiek*, vagy – ritkábban – a *tanyasiak*, ahogy a tiszazugi nép az említett területek lakóit nevezi, kocsjajaikkal főleg az őszi hónapokban (október-november), a lakodalmak idején és a téli ünnepekre készülődve (névnapok, karácsony, disznóölések) keresték fel nagyobb számban a szőlőskerteket. Ott a magukkal vitt búzáért, lisztért bort cseréltek. A konkrét cserearányok már feledésbe merültek. Annyit tudnak csak, hogy az a pénzben kifejezett napi árakhoz igazodott. A szőlősgazdák visszaemlékezése szerint az számukra kedvező volt, mindig haszonnal járt, szívesen cseréltek tehát. A cserekapcsolat résztvevői gyakran állandósultak, azaz egyes családok között szoros, évekig tartó kapcsolatok szövődhettek ily módon. Ilyen volt a halessziak (Szelevény) és a szarvasiak kapcsolata. Előzetes kapcsolatfelvétel vagy egyezség alapján a búza helyett más gabonaneműt, vagy nagyobb mennyiségű lisztet is kérhettek. A gabonaneműek mellett a másik fontos cseretárgy a juh volt. Ennek szüret idején különösen nagy jelentősége volt a mindennapi és ünnepi táplálkozásban.

A gabonára azért is szüksége volt sok tiszazugi szőlősgazdának, mert szántóföldje nem lévén, azt nem termelte. E cserekereskedelem hiányában vagy kimaradásával a család gabonaszükségletét részesmunkával kellett megkeresni. A tiszazugi falvakból elég rendszeresen eljártak aratni, csépelni vagy még korábban (a múlt század utolsó harmadában) lóval nyomtatni a szentesi tanyavilágba, valamint Mesterszállás, Mezőtúr vidékére is. Jóllehet, e munkakapcsolat szórványosan a két világháború között is megvolt, jelentősnek csak a múlt század végéig tekinthető. Mind ennek, mind pedig a cserekereskedelemnek esetenkénti és alkalmi felerősödése ezt követően csak a háborús évekkel magyarázható és értelmezhető.

A tiszazugi szőlősgazdák *borhordó útjai* (borárusító útjai) a visszaemlékezések szerint az első világháborúig voltak tradicionálisak, a két háború között ritkultak. Meg

nem szüntek, sőt bizonyos években az alacsony borárak, a felvásárlások csökkenése miatt kifizetődőbb volt néhány hektoliter bort kocsióra rakni és kisebb tételben a gabona-termesztő tiszántúli településeken eladni. Az így nyerhető kisebb haszon is megérte a fáradságot.

A két világháború között elsősorban a csak szőlősterülettel, illetőleg szőlővel és kevés szántóval rendelkező gazdák vállalkoztak borhordó utakra. A módosabb, a több szőlővel és szántóval rendelkezők erre legfeljebb csak az 1930-as évek legelején, amikor a bor ára a mélypontra esett vissza, a nagykereskedők ezért alig fizettek valamit érte. A nagy mennyiségű termést másképp nem lehetett megfelelően értékesíteni. Ily módon legalább egy része elkelt.

Ebben az időben a bor árusítása csak őstermelői igazolvánnyal volt megengedett. Ezzel a gazdák rendelkeztek. Ha valaki borhordásra fuvarost fogadott fel, emiatt gyakran ment is vele.

Egy-egy útra a gazdák általában 5-6-8 hektoliter bort vittek. Ilyenkor nem borfás kocsit használtak, hanem rendes parasztkocsit, s hordókat a kocsiderékba tették. A kocsiderékat pedig venyigével és rőzsével bélelték ki, hogy ne rázódjon, ne lötyögjön a hosszú úton.

A borhordásnak is megvolt a szezona. Általában novemberben kezdődtek. Decemberben fizettek legjobban, de még februárban is jártak. Ennek nemcsak a jobb téli útviszonyok voltak okai, hanem a bor iránti nagyobb szezonális kereslet is. A bornak ezekben a hónapokban volt legjobb ára. Novemberben a lakodalmakkor, decemberben a disznótorokon, karácsonykor és szilveszterkor, januárban és februárban farsangkor fogyott a legtöbb.

A Tiszától keletre légvonalban mérve mintegy 80-100 kilométer sugarú félkörben mozogtak a bort áruló gazdák. Ezen a területen megszokott útvonalak alakultak ki, hosszabbak vagy rövidebbek, amelyeken egy-egy gazda éveken át fuvarozott. A Tiszazugból borral ellátott területnek legtávolabbi északi pontja Tiszabő és Kunmadaras volt, a keleti szélén Békéscsaba, a délin pedig Makó feküdt. A tiszaugi származású, ma tiszakürti lakos Bencsik György az 1930-as években három útvonalon járt éveken keresztül. Az elsőnek legtávolabbi pontja Körösladány, Szeghalom, Vésztő, Ókány volt, de a közbeeső településeken is árult. A másik útvonalon Törökszentmiklós, Fegyvernek, Kenderes, Karcag, Tiszabő voltak a piacai, a harmadik útja pedig délnek Szentesen és Hódmezővásárhelyen át Makóra vezetett. Ezek az utak általában egy hétig tartottak. Egyedül a keleti út volt pár nappal hosszabb a nagyobb távolság miatt. A lassú haladást a téli útviszonyok is magyarázták.

A Tiszazug déli községében, Csépan lakó gazdák főleg a szentesi, s további délről szomszédos településekre jártak. A Cibakháza – Tiszaföldvár környéki szőlőkből Mezőtúr, Törökszentmiklós és Fegyvernek, Karcag és Kunmadaras felé mentek. A szelevény-haleszi szőlőkből inkább csak közeli Öcsöd, Szarvas, Békésszentandrás, Kondoros, Endrőd és Gyoma térségéig jutottak el.

A visszaemlékezések szerint egy gazda egy útvonalon többször is megfordulhatott. Az utak között 3-4 napot, legfeljebb egy hetet töltöttek otthon.

A piacok szabályozásáról, egyfajta felosztásáról a visszaemlékezések nem tudnak. Az említett borhordó utakon egy időben tehát akár több gazda is szállíthatott és árulhatott. A borárok részben ettől is függtek, mert hiszen amikor több gazda egyszerre árult, kénytelenek voltak árban gyakran egymás alá menni, mint amikor egyedül árultak, egymás árait lerontották.

Az 1930-as évekig legnagyobb kereslet a piros bor iránt volt.

A településre megérkezve a borárusítóknak a községházán kellett jelentkezni. Ott a *borbíró* megmérte a hordóban lévő bor mennyiségét, ellenőrizte az iratokat, s engedélyt adott az árusításra. A bort általában attól a háztól árusították, ahol megszálltak éjszakára, ritkábban pedig a piactéren. A szállásadó családoknak az ellátásért általában borral fizettek egyezség szerint. A hordót a konyhába vagy az istállóba állították be, nehogy belefagyjon a bor. Miután a magukkal vitt mennyiséget pár nap alatt eladták, újra jelentkeztek a községházán, ahol a borbíró újra megmérte a hordót és az eladott mennyiség után megfizették az adót. A visszafele útra saját fogyasztásra tartottak csak meg pár litert. A csépai borfuvarozók Szarvas, Orosháza és Békéscsaba vidékére a boron kívül szőlőt is vittek: kövidinkát, amely felkötözve télire kiválóan eltehető, tárolható volt.

Azokkal a családokkal, akiknél a borfuvarozók egyes helyeken megszálltak, szoros kapcsolatot alakíthattak ki. Azok mintegy helybeli megbízottjukként szerepeltek. Levélben ugyanis előre értesíthették a boros gazdákat, mikor menjenek, mennyi bornak van már előzetesen gazdája, megrendelője. Ilyen esetekben a borfuvarozó biztos megrendelésre ment.

Elmondtak olyan eseteket is, hogy amikor a borfuvarozó gazdának a saját bora már elfogyott, másoktól felvásárolhatott még bizonyos mennyiséget, s azt árusította. Ilyenkor igyekezett a felvásárlási és az eladási ár különbözetét úgy megszabni, hogy kellő haszna legyen rajta. Esetenként nagyobb gazdáktól bizományban vettek át bort az általuk ismert piacokon való értékesítésre.

A hosszú téli borhordó utak nagyon megviseltek embert és állatot egyaránt. Egyedül nem is igen vágtak neki. A már idézett Bencsik György mindig fogadott maga mellé egy embert napszámért és kosztért, aki végig vele ment. A felfogadott napszámos azonban nemcsak beszélgetőtárs volt, hanem baleset, szükség esetén segítőtárs is. Az útra hideg élelmet vittek magukkal. Az árusítás helyén pedig a szállásadó asszony főzött nekik. A nagy hidegben subában, pokrócban ültek a bakon, de gyakran gyalogoltak is, így próbáltak mozgással védekezni a hideg, a megfázás ellen. Ezért gyakran meglehetősen hosszan tartott az útjuk. A tiszakürti határtól pl. a kb. 30 kilométerre lévő Szentesre egy nap alatt jutottak el.

Bár a piacokat a borhordók formálisan nem osztották fel egymás között – a legtöbb tiszazugi településről ugyanarra a területre jártak – a konkurenciát igyekeztek

lerontani. Ha ez másként nem ment, hát rossz hírének keltésével. A tiszakürtiek szerint pl. a csépai borfuvarozók vizezték a bort, hogy minél nagyobb haszonra tegyenek szert, s ezt a véleményüket nem tartották titokban. A nagy kereslet miatt azonban ezek a szállongó rossz hírek nem jelentettek sokat. Az említett gabonatermelő tiszántúli részeken olyan jó piaca volt a tiszazugi bornak, hogy megérte még 20-30 liter borral is átke-
rékpározni Tiszakürttről Szarvasra, s ott eladni, ha a családnak pénzre volt szüksége.

Sokan saját borkimérést tartottak fenn odahaza.

A bor ára természetesen függött az ár országos ingadozásaitól, a vizsgált két világháború közötti időszakban a visszaemlékezések szerint 8-10-15 fillér között mozgott literenként. Ezt az árat igyekeztek tartani.

A borfuvarozás révén a tiszántúli településeken értékesített bor mennyiségére vonatkozóan kimutatások nem állnak rendelkezésünkre. Ez a mennyiség azonban nem lehetett jelentéktelen, ha csak arra gondolunk, hogy 1935-ben Tiszakürtön 10-15 ezer hektoliter bor termett, s ennek nagyobbik részét értékesítették. A nagykereskedők és a kocsmák felvásárlásai után is néhány ezer hektolitert éppen a borfuvarozás révén. A századforduló idejére is feltételezhetünk hasonló mennyiséget. Tiszakürtön pl. 1895-ben kerekítve kb. 4-5 ezer hektoliter bor termett – a harminc évvel későbbinek tehát mintegy harmada –, de abban az időben az értékesítési viszonyok és lehetőségek is korlátozottabbak voltak, mint az 1930-as években. Feltehetőleg a termés fele talált így módon piacra. (Szlankó)

Gyümölcskereskedelem

A tiszazugi ún. többszintes művelésű szőlőskertekben megtermett gyümölccsel a borhoz hasonlóan nagy árucserét bonyolítottak le. A gyümölcsstermelés csaknem kizárólag a szőlőtermelő gazdák rétegéhez kapcsolódott, hiszen a gyümölcsfák 80-90 %-a a szőlősorok között volt. (Ezért is hívják ezt a művelést többszintűnek.) A legtöbb gyümölcsfát a legnagyobb határu és legnagyobb szőlősterülettel rendelkező Tiszakürtön találjuk a két világháború között (kb. 300 ezer), öt követi Csépa. Cserkeszölő Tiszakürttől való elszakadása és önálló községgé alakulása után (1952) az első helyre lépett, a csökkent határu Tiszakürt a harmadik helyre esett vissza. Ez a sorrend jellemezte a Tiszazugot az 1960-as évekig.

A gyümölcsfák között legnagyobb számban a *szilvát* találjuk. Elsősorban igénytelensége, bő termése, valamint gyümölcsének sokoldalú felhasználása (szeszfőzés, lekvár, állati takarmány) miatt szerették. Jelentősnek mondható még a *meggy*, az *eper* és az *alma*, kisebb részben a *cseresznye*, a csépai, a tiszasasi és a tiszazugi határban pedig a *kajsziбарack* is. Egyéb gyümölcsfák közül pl. az ősziбарack nagyobb arányban Cserkeszölőben terjedt el, s az 1960-as évektől a gyógyfürdő kiépítésével párhuzamosan megugró idegenforgalommal, gyógy-idegenforgalommal magyarázható. A szilva jelentősége napjainkban sem csökkent. Csépan pl. éppen az 1960-as években vált gyakorlattá és divattá, hogy még a ház előtt az utcán is szilvafát ültetnek. (Ez természetesen

a téészesítéssel is összefüggésben volt: a téesz-be vitt szőlőterület pótlására is szolgált az utca jobb kihasználása.) A két világháború között Csépan egy 1 hold szőlővel rendelkező gazdának a következő gyümölcsfái voltak jórészt a szőlő között, részben pedig a házánál: 20 szilvafa, 2 üvegmeggyfa, 2 hólyagszemű nagy cseresznyefa, 2 kajszibarackfa, 1 nyári piros alma, 1 fekete cseresznyefa, 1 nagy diófa, azaz összesen 29 gyümölcsfa (Kovács József, Csépa, Béke u. 51.).

A megtermett gyümölcs egy részét a család nyersen elfogyasztotta. Más részét pálinkának kifőzette, lekvárnak vagy befőttnek feldolgozta, vagy éppen aszalással tartósította a téli hónapokra. Nagyobb hányadát azonban értékesítette.

A gyümölcskereskedelemben is kialakult egy közvetítő réteg, amely létszámát tekintve sokkal jelentékenyebb volt, mint a már említett cenzár és borfuvaros réteg. Ezek voltak a *kofák*. A tiszazugi nép megkülönböztet *kiskofát*, vagy *gyalogkofát*, akik főleg a helybeli kisparaszti rétegből kerültek ki, s általában kisebb mennyiségű gyümölcs felvásárlásával és továbbadásával foglalkoztak. Kívülük említik még a távolabbi városokból Tiszazugba járó *kofákat*, *nagykofákat*, akik nagyobb tételben vásároltak. A két réteg lakóhelyi elkülönülése azonban sosem volt éles. Kiskofák nagy számban éltek a környező városokban is.

A gyümölcsnek legjobb piaca Kecskeméten és Nagykőrösön volt. A legtöbb kofa ebből a két városból járt vidékünkre. A gyümölcsérés idején felvásárolt árut részben a nagykereskedőknek, részben pedig a konzervgyáraknak adták tovább, némi haszonnal a közvetítésben. A nagykőrösi kofák főleg a szilva és a körte felvásárlásával foglalkoztak. Kecskeméten a szilva mellett az almának, a baracknak, valamint a csemegeszőlőnek (saszla, genovai) volt jó piaca.

A helyi és környékbeli (pl. kunszentmártoni) kiskofák elsősorban a heti piaci napokra vásároltak fel gyümölcsöt. A termelő gazdák ezért jobban szerették a nagykofákat, vagy a két világháború között már és még dolgozó nagykereskedői megbízottakat, majd pedig a háború utáni vállalatokat, mert ezek a gyümölcsérés idején bármilyen mennyiségben átvették a megfelelő minőségi árut.

Az öcsödi és mezőtúri kofák minden héten hétfőn, csütörtökön és szombaton jártak ki a tiszakürti szőlőkbe, a kórhányi, a bogarasi és az öregszőlői részekre. Mint minden idegenből jött kofának volt egy állandó telephelye valamelyik szőlőbeli tanyán, ahol az árut átvették, s átmenetileg tárolták. Ezek részben a szőlőhegyek központi részén, vagy éppen szélein voltak, azaz könnyen megközelíthető helyen. A felvásárlás kétféle módon történhetett: vagy a kofa járta végig a dűlőket, s a megvásárolt gyümölcsöt kocsjára rakta, vagy a gazdák vitték el sz ismert, kijelölt helyre. Egyik ilyen hely volt pl. a *Bogarasi kapu*, illetőleg a közelében álló *Hegedűs-tanya*. (Ez esetleg egy korábbi gyakorlatra enged következtetni, miszerint a szőlőhegyen a kofák nem mehettek be, mert nem voltak ott birtokosok, az árut a szőlőhegy kapujában vásárolták meg.)

A legtöbb kofának saját fogatja volt, ritkábban előfordult, hogy három-négy kofa összefogott és az összevásárolt gyümölcs piacra való szállítására fuvarost fogadott fel. A kofák századunk elején *paraszkocsival* jártak. A két világháború között kezdett terjedni a *stráfkocsi*, a második világháború után pedig, az 1960-as években előnyben részesítik a *gumikerekű kocsikat*, hogy a gyümölcs a hosszabb-rövidebb szállítás során az úton ne törődjön. A gumikerekű kocsi a homokon is könnyebben közlekedett. A kocsin a gyümölcsöt *deszkaládákban*, *kosarakban* és *kasokban* helyezték el. Alá általában szalmát tettek, ez is védett a rázkódástól.

A konzervgyárak miatt Kecskemét és Nagykovácsos felé irányuló kereskedelem mellett jó piaca volt a tiszazugi gyümölcstermésnek a Tiszántúl feketeföldi, gyümölcsben szegény vidéke. Ugyanaz a terület nagyjából, mint a bor esetében, de a gyümölcsfelvevő körzetek kisebbek voltak. Ez a gyümölcs érzékenyebb, romlandóbb voltával magyarázható, hiszen a napokig tartó utakat a gyümölcsök minőségi romlás nélkül nem bírták. E településekről jártak a kofák is a Tiszazugba.

A legközelebbi jó gyümölcspiac Kelet felé mindjárt Kunszentmárton volt. A Körös-völgy távolabbi településeit is a Tiszazug látta el gyümölcssel. Kelet felé a Körös bal partján Öcsödöt, Békésszentandrás, Szarvast, Gyomát, Endrődöt; északkeleti irányban a Körös jobb partján Mesterszállást, Mezőtúrt és távolabb Törökszentmiklóst. A Tisza menti településekről (Tiszaug, Tiszakürt, Nagyrév és Tiszaföldvár) a két világháború között hajóval is jártak kofák a szolnoki piacra. Csépa, Szelevény szőlőiből és a Varnyasból sokan a közelebbi szentesi tanyavilágba jártak.

A két háború között, de még az 1940-es években is sok gazda maga intézte a gyümölcstermésének értékesítését. Szezonban Tiszakürtről és Tiszaugról 20-30 gazda is hordta a gyümölcsöt kocsival a kecskeméti *nagypiacra*. Már az esti órákban elindultak, hogy éjjel kettőre odaérjenek. Ami itt nem kelt el, azt kora reggel átvitték a *kispiacra*, ott próbálták eladni. Olykor ugyanígy kocsiszámra vitték az azonnali fogyasztásra szánt gyümölcsöt a közeli nagyobb települések (Kunszentmárton, Mezőtúr, Öcsöd, Szentes) piacaira is. Az akkoriban jó piacnak számító Kunszentmártonba még egy-két kosár gyümölcssel is érdemes volt közelebb lakóknak bemenni. A Haleszből (Szelevény) és a Varnyasból (Cserkeszlő) akár gyalogszerrel is. Ruhával összeköttek két gyümölcssel teli kosarat, egyiket a mellükre, másikat a hátukra tették. A gyalogos gyümölcsszállításnak ez volt a legmegszokottabb módja. A tájra jellemzőnek mondható még a kerékpár *oldalkasok* általános használata is. Ez az eszköz a helyi kosárfonók újítása, századunk közepén éppen a tiszazugi gyümölcsstermesztés igényeiből született, mindmáig közönségesen használatos.

A gyümölcskereskedelemre az első világháború előtt még jellemzőnek mondható cserekereskedelem a két világháború között erősen visszaesett, megszűnt, csupán a háborús években (1944–1945) elevenedett fel. Aratás után, főleg a szarvasi és öcsödi gazdák, a szentesi tanyavilág lakosai rakodtak fel nagyobb mennyiségű gabonát, esetleg lisztet a kocsira, s ezzel szekereztek el a tiszazugi szőlőkbe, ahol azt gyümölcsre –

főleg almára – cserélték. A cserearányok a mindenki napi piaci ár függvényében alakultak.

A teljesség igénye miatt röviden meg kell emlékeznünk egy kisebb jelentőségű, de az árucserében szerepet kapó cikkről, az *aszalt gyümölcsökről* is.

Az *aszalás* a múlt század végéig a gyümölcsstartósításnak szinte kizárólagos módja volt. A *befőzéssel* történő gyümölcskonzerválás a századforduló idején jelent meg a tiszazugi és környékbeli községekben, de csak a két világháború között vált nagyobb arányúvá. Ezzel párhuzamosan viszont az *aszalványok* fogyasztása fokozatosan visszaszorult, különösen a református tiszazugi településeken. Emögött pedig a vallással összefüggő táplálkozási rend átalakulása vagy szabályozó szerepének megmaradása figyelhető meg. A katolikus településeken kora tavaszi, Húsvét előtti Nagyböjttben az aszalványokból készült *cibere* volt az egyik fő böjti eledel. A két világháború közötti években ezért az aszalt gyümölcs csak a túlnyomórészt római katolikus Kunszentmárton piacán volt kelendő árucikk, s fogyasztása is csak Csépán és Szelevényen volt számottevő. A *cibere*, s nemcsak aszalt gyümölcsből készítve, vallástól függetlenül a szegényebb rétegek mindennapi táplálkozásában is meglévő étel volt télen, de évszaktól függetlenül is.

A visszaemlékezések szerint az aszalt gyümölcsök elsősorban helyben, vagy a közvetlen peremvidéken fekvő településeken találtak piacra, a távolabbi tájakkal folytatott kereskedelembe nem, vagy ritkán és kis mennyiségben kerültek bele. Az aszalás mennyisége általában megmaradt a családi fogyasztáson belül, az önellátás szintjén.

Munkaerő és egyéb kapcsolatok

Az intenzív kertkultúra, a nagyon igényes szőlőművelés a Tiszazug települései és közvetlen környéke között kialakított egy rendszeres munkaerő vándorlást is.

A századforduló körüli, valamint az 1920-as évek nagy szőlőtelepítései idején sok, elsősorban kunszentmártoni és öcsödi kubikos talált munkát főleg a tiszakürti határban, a későbbi Cserkeszölő területén. A szőlőtelepítés ugyanis nagy földmunkákkal járó munkafolyamat, amelyben a földmunkás réteg szakértelménél fogva szerepet vállalhatott. (Csak utalok arra a körülményre, hogy a tiszazugi homokpuszták parcellázásai az 1920-as évek elején nagymértékben lehetővé tették a környékbeli kubikos réteg birtokszerzését és megélhetésének szőlő- és gyümölcsstermesztéssel történő biztosítását.) A szőlőbeli munka pedig a későbbi évtizedek során is fontos szezonális kereseti lehetőséget biztosított mind a két helyről származó napszámos réteg számára. A *nyitás*, a *metszés*, a *szüret* és a *fedés* (vagy *takarás*) munkacsúcsai általában nem estek egybe a szántóföldi földművelés nagy munkáival: időben megelőzték vagy követték azokat. A Tiszaföldvár – Cibakháza vidékén lévő szőlőskertekbe az említett munkákra főleg Törökszentmiklósról, Rákóczi-falváról, Öcsödől jöttek szőlőbeli munkásnak, de a nagyszámú cibakházi nincstelen réteg is talált helyben munkát. A cibakiak kisebb számban és alkalmanként eljártak a tiszakürti szőlőkbe is nyitni és metszeni. A kürti

szőlőkben azonban zömmel a kunszentmártoni és az öcsödi emberek dolgoztak. Ritkábban szarvasi *tót summások*. Többségük igyekezett kisebb-nagyobb szőlő- vagy homokterületet vásárolni, s ott letelepedni. Sok kunszentmártoninak sikerült is. Az 1920-as népszámlálás 800 fős kunszentmártoni lélekszám csökkenését a tiszakürti (későbbi cserkeszőlői) szőlőkbe történő kiköltözés okozta. Az új telepések keze nyomán a termelés színvonala nem csökkent, hiszen a korábbi évek napszámos munkái alatt legtöbbször kellő szakmai tapasztalatot szerezhettek a szőlő földmunkáiban, valamint a szőlő- és gyümölcsstermesztésben.

Kisebb arányú és kisebb jelentőségű volt századunk első felében a Tiszazugból nyugat felé: Alpár, Kecskemét, Tiszakécske felé irányuló munkaerőmozgás. Példáink azonban vannak arra vonatkozóan, hogy Tiszakürt, Tiszainoka, Nagyrév, Cibakháza helységekből az említett települések szőlőibe is eljártak dolgozni.

Gazdaságilag jelentéktelennek minősíthető, a mindennapok szempontjából azonban nem elhanyagolható migrációs jelenségeket is megfigyelhetünk térségünkben, amelyek valamiképpen a szőlőbeli munkákhoz kapcsolódnak.

Az egyik ilyen jelenség a juhászok sűrű szőlőbeli jelentkezése szüret idején. A szüreti ételek között ugyanis legnagyobb jelentősége a birkapörköltnek volt. Ez a volt a szüret hagyományos étele. Erre a zsíros ételre jól csúszott a bor, s jól esett a hús a sok szőlőre és gyümölcsre is. A szüret napjaiban a helybeli és környékbeli juhászok kisebb falkákkal vonultak a dűlőutakon, s gazdák helyben megvehették tőlük a kiválasztott állatot. Egy olyan gazdaságban például, ahol a szüret befejezéséhez idegen munkaerőt is igénybe kellett venni, a munka során 2-4 birka is elfogyott.

A másik említésre méltó jelenség a muzsikus cigánybandák szőlőbeli megjelenése és játéka volt szüret idején. A visszaemlékezések Kunszentmártonból említenek négy-öt cigánybandát, akik számára a szüret néhány hete fontos kereseti alkalmat jelentett, hiszen akkor egy kis mulatságra senki sem sajnálta a pénzt és a bort sem.

Piaci viszonyok a két világháború között

Gazdasági súlyát tekintve a szőlőtermelés, a bortermelés volt a Tiszazugban a legjelentősebb. A gyümölcsértékesítésből származó jövedelmek a vizsgált családi gazdaságokban csak ezután következtek. A rövid leírásban bemutatott kép alaposabb megértéséhez szükséges vázolni a két világháború közötti gazdasági, piaci viszonyokat a bortermelés és az értékesítés szempontjából, amelyek végső soron nagymértékben befolyásolták a tiszazugi szőlő- és bortermelést is, hatottak az értékesítési viszonyokra, meghatározhatták azok formáit is.

A tiszazugi szőlőkultúra első nagyobb arányú felfutása a múlt század végén, a filoxéra vész utáni nagy homoki szőlőtelepítések idejére esett. A második, talán az előzőnél is jelentősebb növekedésre éppen az első világháború után került sor. Az országos gazdasági körülményeket nézve nem a legszerencsésebb időpontban. Ekkor voltak Tiszakürt területén újabb parcellázások. Ugyanakkor a szőlő- és bortermelés

nagyon nagy értékesítési gondokkal küszködött. Mi a bor ára a háború előtt (országos átlagot említek most és következőkben is) 1913-ban 40 korona/hektoliter volt, addig 1921. októberében 1 hl bor ára 19, 1922 nyarára pedig 9 koronára csökkent. Mindez a kereslet hiányát, a piacok beszűkülését jelentette. Ennek egyik oka a háború utáni nehéz gazdasági helyzet, a viszonylag nehezebb megélhetés. De ott van mögötte az a körülmény is, hogy a trianoni békeszerződés következtében a megkisebbedett országterületen a szőlők közel 60 %-a, a lakosságnak azonban csupán kb. egyharmada maradt. Amíg a háborús évek a közvetlen termékcserét is felelevenítették, addig a háború után az 1920-as évek elején megsokasodtak a borhordó utak a szőlőben, borban szegény tiszántúli vidékekre. Erre a megoldásra készítette vidékünk szőlőtermelőit a nagykereskedői felvásárlások csökkenése is, amely viszont a háború utáni borkivitel nagyarányú csökkenése miatt következett be. (Szuhay 1962: 167. skk.)

Az 1922-es mélypont után fokozatosan javult a helyzet: 1923. októberében 1 hl bor ára már 17 korona, 1925-ben 49, 1926. októberében pedig már 54-55 korona volt. Az árak emelkedése azonban a gazdasági helyzet általános javulása mellett az 1920-as évek első évtizedeinek gyenge bortermésével is magyarázható. (Pl. az 1924–1927. közötti átlag 2 millió hektoliteres átlagtermés az 1923. évi 4,2 millió hektoliternek csak mintegy felét jelenti.)

A kedvező folyamat 1928-ig tartott, s ebben az időszakban – most már pengőben számolva – 1 hl bor ára 80-100 pengő között mozgott Magyarországon. A felvásárlások ismét nagyarányúak voltak a kedvező kiviteli árak miatt. Az 1928. évi jó termés után azonban már a gazdasági válság érezte hatását. 1928. októberében 1 hl bor már csak 45 pengő volt, s 1931–1932-re az ár 15 pengőre csökkent. Ez ismét fellendíti a Tiszántúl felé irányuló borhordást, s nem ritkák a terménycserék sem ebben az időben. Ekkor még a jelentősebb szántóterülettel rendelkező szőlősgazdák is rákényszerültek borukat ily módon eladni. Az 1930-as évek elejétől az állam központi rendelkezésekkel is igyekezett a bortermelést és kereskedelmet, mind a kivitelt, mind pedig a belöldi piacot támogatni. Így pl. 1932-ben a borfogyasztási adót 50 %-kal mérsékelte, fokozottan igyekeztek biztosítani a termelői borkimérések nyitását, szorgalmazták a bornak borpárlattá való feldolgozását. Az 1930-as években a helyzet ennek következtében nagyjából kiegyensúlyozottnak volt mondható. Sőt, az évtized végétől erőteljes javulásnak is tanúi lehetünk. A fejlődést a háborús évek akasztották meg.

A tiszazugi szőlősgazdák a körülmények diktálta feltételekhez nagymértékben alkalmazkodtak, igazodtak. Ha a borárak nagymértékben csökkentek, nem adták el borukat, hanem inkább megérlelték, s csak évek múltán vitték piacra, vagy pedig borhordó utakon vitték el a feketeföldi településekre, ahol mindig jobb árat kaphattak érte. A nehéz gazdasági körülmények átvészelését a mindig jó felvevő piacnak számító tiszántúli részek biztosították. Ezzel a háttérrel, valamint a Nagykovács – Kecskemét körüli ipari bázissal a tiszazugi szőlő- és gyümölcskultúra nem fejlődött vissza, hanem éppen az 1940-es években tanúi lehetünk intenzív modernizálási törekvéseknek. Ezek

elválaszthatatlanok az akkori körponti rendeletre megalakult hegyközségek és egyéb szövetkezesek tevékenységétől. Ez az az időszak, amikor felépül a tiszakürti borpince is, s ettől az időtől kezdve mindinkább háttérbe szorulnak a szőlő- és gyümölcsstermelés, valamint feldolgozás tradicionális elemei (borhordás, terménycsere, aszalás stb.).

*

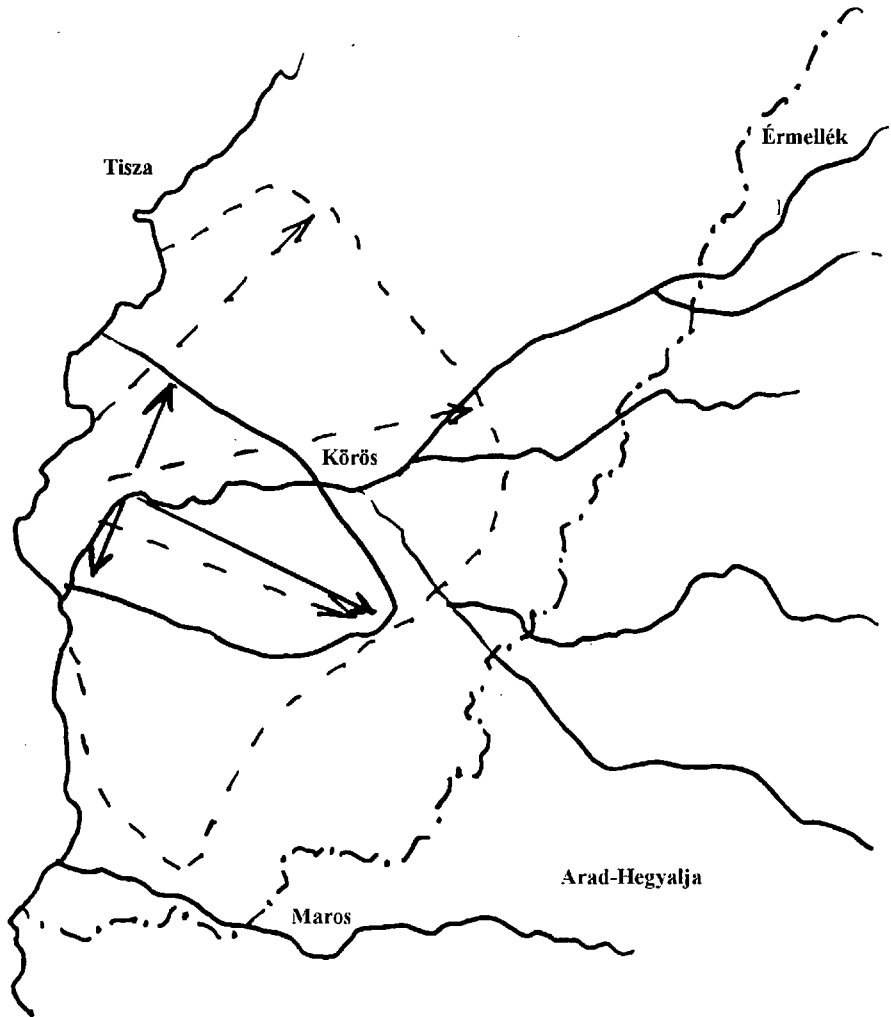
Az 1976-ban megírt tanulmányom anyagának publikálására az a körülmény ösztönzött, hogy a magyar néprajzi szakirodalom máig nem foglalkozott a bor- és gyümölcskereskedelem kérdésével. Kutatásom lezárása után jelent meg Börcsök Vince „Adatok a szegediek borkereskedelméről és borfogyasztásáról” című írása, amely máig egyedüli tanulmány a kérdéskörrel.

A tiszazugi települések szőlő- és gyümölcsstermelésére vonatkozó adatait Szlankó (1971)-ből vettem. A csépai szőlőtermelésről lásd még Botka (1976)-ot. Az alföldi szőlőtermelés néprajzáról további tájékozódást Égető (1996)-ból nyerhet a t. Olvasó.

IRODALOM

- Botka János 1976: *A csépai szőlőművelés = Tiszazugi Füzetek 6*, Kunszentmárton–Szolnok, Damjanich Múzeum.
- Börcsök Vince 1978: Adatok a szegediek borkereskedelméről és borfogyasztásáról, *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77/1*, 233–251.
- Égető Melinda 1996: *Az alföldi szőlő- és bortermelés* (Néprajzi Tanulmányok), Budapest, Akadémiai.
- Szlankó István 1971: A Tiszazug természeti és gazdaságföldrajza, in Szlankó István szerk.: *A Tiszazug életéből*, Szolnok, Damjanich Múzeum, 69–125.
- Szuhay Miklós 1962: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években, Budapest, Akadémiai.

A Tiszazugból kiinduló borhordó utak, s jelentősebb szőlőtermelő vidékek az Alföld keleti részén a XX. század első felében.

BÄUERLICHER WEIN- UND OBSTHANDEL IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Ökologische, wirtschaftliche und politische Faktoren der Handels- und
Umsatzbeziehungen jenseits der Theiß

GÁBOR BARNA

Der kurze Aufsatz will einen Überblick über den Warenaustauschverkehr zwischen zwei Regionen, zwischen der mittleren Theißgegend (die mit bereits dem Ende des 19. Jahrhunderts hochentwickelter Gartenkultur verfügte) und den östlichen Regionen jenseits der Theiß in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts geben, mit besonderer Rücksicht auf die Zeit zwischen den zwei Weltkriegen.

Die Arbeit repräsentiert eine Zusammenfassung meiner in den Jahren 1975–1976 in den Ortschaften Csépa und Tiszakürt (beide Komitat Jász-Nagykun-Szolnok) durchgeführten Erhebungen. Mit der Summierung der Erinnerungen und Erfahrungen meiner Gewährspersonen gibt das Artikel einen Abriß der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und politikgeschichtlichen Hintergründe der obengenannten Handelsbeziehungen sowie deren Änderungen im Laufe einiger Jahrzehnte.

Ausführlich behandelt der Aufsatz den bedeutenden Weinhandel sowie den weniger bedeutenden Obsthandel. Der Verfasser beschreibt die arbeitsorganisatorischen, technischen Voraussetzungen und die wirtschaftlich-finanzielle Bedeutung dieses Handels. Diese Handelsbeziehungen zeigen die einander gegenseitig ergänzenden Verbindungen zweier ökologisch verschiedener Regionen. Verste ärkend auf diese Beziehungen wirkten auch politische Faktoren: die Angliederung des Weinbaugebietes am östlichen Rand der Tiefebene (Arad-Hügelland und Érmellék) an Rumänien (1920). Demzufolge konnte das Gebiet jenseits der Theiß lediglich aus dem Wein- und Obstanbaugebiet des Donau-Theiß Zwischenstromlandes sowie aus dem Körös-Winkel (ung. Tiszazug) mit Wein und Obst versorgt werden.